

Ivo
Antič

Prispevki k (balkanski) identiteti

Kaže, da so danes narodi, ki sestavljajo jugoslovansko federacijo, na takšni stopnji razvoja, ko morajo temeljito razmisliti medsebojna razmerja v okviru skupnega državnega organizma. Po desetletjih skupnega življenja se je namreč pokazalo, da nekatera vprašanja vendarle niso povsem zanesljivo razčiščena in da zato še zmeraj lahko prihaja do različnih medsebojnih »kontaminacij«. Naravni geohistorični položaj jugoslovanskih narodov je očitno takšen, da izziva vrsto pojavov, ki jih je možno zajeti pod pojmom »balkanska shizofrenija«. Čeprav je ta oznaka morda nekoliko groba, obstaja vrsta dejstev, ki včasih potrjujejo njeno ustreznost tudi s svojo paradoksalnostjo. Kljub teorijam o »odmiranju države« se vsa ta vprašanja sekajo prav v problemu organizacije in funkcionalnosti državnega sistema, tako da naposled ni mogoče drugače, kot na Heglovi sledi ugotoviti, da je država eno od bistvenih eksistencialnih vprašanj. To med drugim potrjuje tudi npr. čisto preprosto »vsakdanje izkustvo«: država ima pravico pošiljati svoje ljudi v boj za svojo obrambo, in če takšno soočenje ni eno od bistvenih eksistencialnih vprašanj, potem je komaj še kaj bistvenega. Problem države se seveda zaplete zlasti s pojavom držav znotraj države; jugoslovanske republike so po ustavnih definicijah države, vendar je v običajni praksi mednarodno-pravni subjekt le država Jugoslavija kot celota. V svetu je več različnih oblik »združenih držav«, vendar niso vse utemeljene na narodnostni delitvi, tako da nekateri teoretiki menijo, da je v bistvu vsaka federacija »zgolj formalnost«, saj tako rekoč ni bistvenih razlik med federalno in nefederalno državo. Jugoslovanska notranja delitev na federalne enote je seveda izrazito etnično-zgodovinsko pogojena, zato za jugoslovanske narode federacija ne more biti le »gola formalnost«, pač pa se jim vedno znova zastavlja vprašanje, kako uskladiti državotvornost v smislu celote in hkrati živeti polnovredno državljansko življenje v mejah določene republike (pokrajine). Da je to usklajevanje veliko lažje na papirju kot v morju vsakdanjega boja za obstanek, je jasno samo po sebi; v praksi namreč prihaja do nenehnih konfliktov in dilem zlasti med politekonomijo in kulturo. Ne zdi se preveč »marksistična« trditev, da »enotno tržišče« ne zahteva »enotne kulture«; ustrenejša se zdi misel, da drugačna kultura neizbežno temelji vsaj do neke mere na drugačni politekonomiji. Ker skupna država že po svoji naravni logiki ne more dovoliti posameznim federalnim enotam radikalno posebnih politekonomij, nekatere enote v iskanju lastne etnične identitete podelijo kulturni pomen, ki je glede na narode, ki niso tovrstni »invalidi«, vsekakor izrazito privilegiran, pravzaprav »kompenzatoričen«. V luči teh nasprotij ni čudno, če nekateri vidijo edino »temeljito rešitev« v t. im. enonacionalni državi, do katere naj bi vodile tudi takšne popolnoma

nezdružljive poti, kot sta separatizem in vsejugoslovansko »poenotenje«. Da enonacionalnost države sama po sebi ni absolutno zagotovilo za uspeh, nam dobro kažeta Kanada in Poljska; prva je v klubu najbogatejših, čeprav ni enonacionalna, druga se kljub izjemni nacionalni homogenosti že desetletja giblje po robu razsula. V Jugoslaviji nekateri gojijo tudi različne »skandinavske ideale«, največkrat na podlagi tega, da gre tudi v Skandinaviji za sorodne narode, ki pa so medsebojno izredno jasno profilirani. O primernosti »vzporejanj« med skandinavskim in balkanskim polotokom je komaj mogoče govoriti, saj se smiselne zdijo kvečjemu primerjave »po kontrastu«. V Skandinaviji gre v glavnem za narode z dolgo tradicijo samostojnih držav, od katerih je bila zlasti »čudovita mala Danska« (ki je, mimogrede, z Grenlandom pravi velikan) nadvse energična osvajalka, saj je nekoč vladala celo Britaniji, medtem ko so bile tisočletne ambicije jugoslovanskih narodov komaj kaj več kot obupna želja po golem preživetju. Kako naj bi se v kontekstu tako primarnih ambicij in zmožnosti razvile kulture, ki naj bi osupnile svet (prim. Aškerc: »Napredek in prosveta, / to naša bo osveta!« — nadvse razvidna izpostavitve elementarne »krvoločnosti« kulture!), je vprašanje, ki najbrž sodi v »znanstveno fantastiko«.

Takšnemu in podobnemu (samo)razmisleku določenih federalnih enot sta po svoje z nekaterimi asociativnimi spodbudami služili dve zanimivi in istočasni razstavi prireditvi v Zagrebu in Ljubljani. Gre za razstavo *Pisana beseda na Hrvaškem* v Muzejskem prostoru v Zagrebu in za razstavo *Slovenci v svetu* v ljubljanskem Cankarjevem domu. Namen zagrebške razstave je bil predstaviti obsežno zapisovalsko gradivo od začetkov do danes in to natančno omejeno na področje, ki ga zajema današnja SRH; ta izrecno izpostavljena omejitev je očitna, naslovna razlika glede na slovensko razstavo, opredeljeno »etnično«. Zagrebška razstava je bila v prostorih bivšega samostana in pri tem je treba reči, da so se zelo potrudili, da bi prostorsko pogojenost funkcionalno izrabili: posamezna nadstropja in prostore so uskladili z delitvijo po zgodovinskih in tematskih segmentih. Vendar še tako domiselno prizadevanje ne more nadoknaditi dejstva, da so bili zadevni prostori zgrajeni v nekem povsem drugačnem času in za druge namene, zato je vtis labirinta neizbrisen. Samostanska arhitektura rabi predvsem ponotranjeni kontemplaciji in je v bistvenem nasprotju z vsakim »razstavljanjem«, ki se — radikalno vzeto — zmeraj približuje nekaterim potezam »sejmarstva«. Razstava *Slovenci v svetu* je bila v močnem kontrastu glede na zagrebško »vzporednico«; tudi v prostoru, v katerem je bila postavljena; preglednost je bila izvrstna, vendar pa vprašanje, ali so takšne in podobne prireditve res tisto bistveno, kar naj bi upravičevalo Cankarjevega »mastodonta«, po vsem sodeč ostaja odprto.

Poglavitna razlika med razstavama je seveda v samem gradivu in v njegovi ureditvi. Pri tem je treba reči, da je bila zagrebška razstava konceptualno čistejša in skladnejša s svojim naslovom, medtem ko je ljubljanska razpadala na dva dokaj raznolika dela. Kartografski del je predstavljal zemljepisne upodobitve, ki so zajemale tudi slovenske dežele, in to izpod rok tujih kartografov preteklih stoletij; naslov raz-

stave je bil za ta del nekako preširok. Knjižni del ljubljanske razstave so sestavljala dela nekaterih Slovencev in na Slovenskem rojenih ljudi, ki so zabeležili svoja potovanja po svetu ali pa so v svetu pustili specifične sledove (Herman de Carinthia). Med temi »posebneži« je zlasti nenavaden duhovnik Baraga, ki je kot misijonar napisal slovnico za enega od jezikov severnoameriških Indijancev. Pri tem se ponuja spekulativna pomisel, da je prav ta Slovenec imel poseben posluš za Indijance morda tudi zato, ker je sam izšel iz naroda, ki po svojem neveselem položaju v nekaterih pogledih ni bil daleč od »indijanske usode«. Na kartografskih upodobitvah slovenskih pokrajin pa se zdi značilno dejstvo, da je bila meja na Kolpi v glavnem zmeraj jasno označena, kar pomeni, da je bila Slovenija v največjem delu svoje zgodovine popolnoma v sklopu t. im. »rimsko-nemškega cesarstva«, medtem ko je to cesarstvo Hrvatom, najbližjemu slovanskemu narodu, vladalo prek »madžarskega posredništva«, kadar pač Madžari niso bili povsem neodvisni od svojih germanskih sosedov. Odnos Madžarov do Hrvatov v preteklosti je dober primer za resnico, da »ubogih, nedolžnih malih narodov« pravzaprav ni, kajti če je kak majhen narod le za malo večji od soseda, bo skušal nad njim izvajati politiko »velesile«, če se mu le pokaže prilika za to, pri tem pa bo neredko še precej bolj temeljit kot zares velik narod, saj kompleks negotovosti povečuje krvoločnost.

Če je ljubljanska razstava s svojim naslovom obljubljala nekoliko več, kot je zares prikazala, je zagrebška predstavila obsežno gradivo, ki ga je bilo z enkratnim ogledom komaj možno obvladati. Šlo je nekako za tri sklope: znameniti etruščanski tekst (*Liber latinus zagrebiensis*), ki ga hranijo v Zagrebu, zatem osrednji del, razdeljen na šest obdobj, in spremljevalne tematske razstave (ena od njih je bila *Strip na Hrvaškem 1867—1985*, kar je za jugoslovanske razmere najbrž dokaj nekonvencionalna poteza). Etruščanski oddelek je povsem prezrl »slovansko dešifracijo«, za katero se pri raziskovanju jezika skrivnostnih Rasenov zavzemajo zlasti nekateri slovenski preučevalci. V razlagi k etruščanskemu tekstu je bilo poudarjeno, da v originalu izstopa zlasti beseda »vinum«; morda je ljubezen do pijače adut več za »slovansko teorijo«, h kateri po svoje prispeva tudi dejstvo, da ime »Raseni«, kot so Etruščani imenovali sami sebe, vsekakor spominja na Ruse in stare Srbe. Vsekakor je nenavadno, da je bila etruščanska pisava pravzaprav zrcalno obrnjena grška; mogoče so Etruščani s tem poudarjali svoje levičarstvo« ali pa se je utemeljitelju njihove pisave zaradi pretiranega čaščenja dobre kapljice v trenutku navdiha tako »zavrtelo«, da je sklenil svoje »razsvetljenje« v posebni obliki ohraniti tudi za potomce. Naj bo kakorkoli, zadevni etruščanski tekst je le svojevrsten dodatek k pravi zmešnjavi pisav, jezikov in dialektov, skozi katero se je hrvaški narod stoletja mukoma prebijal do svoje razvidnejše podobe, ki pa morda kaže še hujšo »shizofreničnost« kot pri kateremkoli drugem balkanskem narodu. Razpetost hrvatstva med različne geohistorične skrajnosti po svoje »simbolizirata« največja hrvaška literata: panonsko baročni, virtuožno patetični, nepregledno produktivni Krleža in njegov popolni kontrast — kraško lapidarni, do vsega monumentalno distancirani Mažuranić. Krleža je bil na »levici« in na »desnici«

tako rekoč obsojen na smrt, Mažuranić pa je bil v svojem času za nekatere »narodni izdajalec«, čeprav je za hrvaško kulturo v kratkem času praktično naredil več kot cela stoletja zmedenega rodoljubarskega čvekanja. Njuna usoda je vsekakor precej ilustrativna za položaj, v katerem je kultura na Hrvaškem; to spoznanje pa seveda po svoje prispeva k ugotovitvi, da velika količina različnih »kulturnih predmetov in dokumentov« ne pomeni avtomatično tudi njihove velike kvalitete v smislu umetniške izrazitosti. Tako je mogoče reči, da se hrvatska literatura kljub številnim primerom najrazličnejših zapisovalskih prizadevanj dejansko vendarle začne tako kot pri drugih jugoslovanskih narodih šele v 20. stoletju. Tega dejstva ne morejo odločilno spremeniti niti razmeroma osamljeni vrhovi iz 19. stoletja, kot so Prešeren, Mažuranić, Njegoš; ob njih se seveda zastavlja vprašanje, če so to sploh res »evropske veličine«, saj jih famozna »Evropa« v glavnem le registrira v specializiranih publikacijah, pa tudi mnenja samih Jugoslovancev o lastnih velikanih nikakor niso povsem enotna in nedvoumna. Krleža je npr. o Prešernu izrazil nekaj problematičnih misli, po katerih največji slovenski pesnik izstopa kot razmeroma soliden avstrijakantski, bidermajerski »stihotvorec«, medtem ko je Krleža za nekatere — tudi hrvaške — kritike v bistvu nekakšen »politični grafoman«, ki je »plonkal« Ibsena, Nietzscheja, Dostojevskega itd., pa tudi glede Cankarja in Andrića ni vse popolnoma »soglasno«. Potemtakem tudi ne presenečajo različni paradoksi, ki jih je zaslediti v celotnem geohistoričnem položaju tako heterogenega etničnega kompleksa, kot je hrvaški narod. Že samo ime tega slovenskega naroda je »paradoksalno«, saj obstajajo zelo različne razlage njegovega izvora, vse pa so si enotne le v tem, da ime ni slovansko. Najbolj »vrtoglava« se zdi hipotetična zveza tako Hrvatov kot Srbov s kavkaškimi Osetinci, kajti to bi »pomenilo«, da je bil Stalin, ki je bil po nekaterih biografih napol Osetinec, tako rekoč deloma tudi »Jugoslovan«. Nič manj paradoksalna ni hrvaška jezikovna situacija, kajti po mnenju nekaterih hrvaških kulturnikov med Hrvati tako rekoč nikoli ni bilo pravih štokavcev, čakavščina je praktično izumrla, kajkavščina pa je skorajda »slovenščina«. Od »ilirskega preroda« je štokavščina hrvaški knjižni dialekt, medtem ko poskusu hrvaških »idealnih ilircev«, da bi pod ilirskim imenom podtaknili »velikohrvaške« mladoburžoazne aspiracije, niso nasedli ne Slovenci ne Srbi. Podobno je z zemljepisnim arealom: pojem hrvatstva je nekoč pokrival le majhen del Dalmacije, kasneje pa je bila tudi v uradnih oznakah Hrvaška ločena od Slavonije in Dalmacije, kar bi pomenilo, da je tisti »ostanek ostankov« ali tako imenovana »prava, ožja Hrvatska« le kajkavsko področje okrog Zagreba, to pa so nekateri imenovali tudi »Slovenski orsag« ali »Slovinje«. Takšne razmere so seveda ugodna podlaga za nastanek vsakršnih psihičnih kompleksov (s simptomi kolektivne nevrastenije in paranoje), med katere je mogoče všteti tudi varianto (itifaličnega) »balkanskega humorja«. Že Krleža je pisal o nekakšnem cinično sarkastičnem »humorju« med hrvatskim ljudstvom; šlo naj bi za obliko predrznega obešenjaštva, ki kot strupena kislina razjeda napadeni predmet in ga tako z vleče v blato svojega primitivnega povprečja. Takšen humor seveda ni nikakršna osvobajajo-

ča vedrina, pač pa je še bolj kot sicer kje drugje zgolj shizofrenična kompenzacija za provincialni obup, navzoč na vseh nivojih, tudi pri najvišjih družbenih slojih (prim. »Govniado« dubrovniškega plemiča in pesnika Palmotića ali Frankopanove obscene popevke, napisane pred objavljenjem). Seveda je marsikaj »paradoksalnega« mogoče najti tudi v slovenski geohistorični situaciji (npr. nekdanja nejasnost med pojmom »krajnski« in »slovenski«, Slovenci bi se pravzaprav »moralni« imenovali Karantanci; eden najbolj pogostih slovenskih priimkov je Hrvat, madžarska oznaka za Hrvata itd.), vendar razstava *Slovenci v svetu* tovrstnih asociacij ni zbujala v tolikšni meri kot zadevna razstava v Zagrebu.

Predstavitev hrvaškega stripa v okviru pregleda pisane besede je opozorila na solidne dosežke tega medija, pri čemer gre seveda prvo mesto Andriji Mauroviću, temu »geniju stripa«, ki je istočasno ali deloma celo prej kot nekateri ameriški avtorji zasnoval povsem originalno varianto ekspresivno kontrastnega risarskega stila z anticipacijo nekonvencionalnih junakov stripskega vesterna. Razmeroma visok nivo hrvaškega stripa nekoliko zasenčuje dejstvo, da v njem ni realiziranih številnejših epizod izrazitih junakov in da je šlo zlasti pred zadnjo vojno v glavnem zgolj za priredbe različnih domačih in tujih literarnih del. Ni dvoma, da bi podobno razstavo zaslužil tudi slovenski strip, ki nikakor ni tako ubog, kot se morda zdi nekaterim (ne)poznavalcem. Začetki slovenskega stripa segajo vsaj v čas po prvi svetovni vojni (Smrekar, Bambič), Mikiju Mustru pa je uspelo to, kar ni pravzaprav nobenemu drugemu jugoslovanskemu avtorju stripov. Muster je namreč kot kompleten avtor (scenarist in risar) ustvaril dolgo vrsto epizod s povsem originalnimi, mojstrsko karikiranimi in animiranimi živalmi in ti junaki so dosegli nekakšno emblematično vrednost za slovenski strip, v ponatisih pa tudi pritegujejo zmeraj nove generacije bralcev.

Potemtakem sta obravnavani razstavi z določeno vzporednostjo in z vsemi razlikami med njima vsaka po svoje predstavili mučno in neredko »paradoksalno« iskanje identitete dveh sosednih narodov na balkanskem prepihu. Evropa je bila zmeraj izredno izpostavljeno in vabljivo področje in prav balkanski polotok je bil mostišče, prek katerega so potekali številni vdori. Zato je med balkanskimi narodi prihajalo do različnih premikov, ki so usodno spreminjali etnično podobo nekaterih področij, posledice vsega tega pa so seveda občutne tudi danes. Pri tem se ne zdi najbolj točna teza nekaterih, da so Slovenci najbolj tragičen evropski narod, ker so edini raztrgani med štiri države. Najbrž bi tovrstni primat bolj ustrezal Makedoncem, saj so priznani kot narod le v SFRJ, medtem ko jim v Bolgariji, Grčiji in Albaniji kratijo najbolj elementarne pravice s tako temeljito brutalnostjo, kakršne Slovenci pravzaprav nikoli niso okusili. Tudi potek celotne zgodovine slovenskega in makedonskega naroda vse do današnjega gospodarskega položaja podpira misel, da je ob takšni primerjavi komaj mogoče govoriti o izjemni slovenski tragičnosti. Seveda vsakdo najbolj občuti lastno nesrečo in do tega ima vso pravico, vendar vsaj narodi jugoslovanske federacije najbrž ne bi smeli pozabljati, da njihove skupne »tragičnosti« pravzaprav ni mogoče deliti na različna »tragična prvenstva«, saj so

vsi tako rekoč »ene gore listje«; v imenih Karantanec, Hrvat, Srb je mogoče zaslediti modifikacije (pred)indoevropskega korena »ghor«, ki je tudi v besedi »gora«. Ker sta tudi razstavi *Pisana beseda na Hrvaškem in Slovenci v svetu* po svoje osvetlili spoznanje, da so jugoslovanski narodi kljub dokaj neugodnim geohistoričnim razmeram vendarle dosegli marsikaj razmeroma solidnega, se spričo neizbežnosti nekaterih dejstev vsako pretirano tarnanje nad lastno »nesrečno usodo« zdi brezpredmetno. Kakšen je pomen malih narodov v svetu, pa bo najbrž nekoliko bolj jasno, ko bo »premagan« ne le prezir velikih narodov do malih, temveč ko bo tudi manj zaničevanja, s katerim mali narodi še zmeraj precej gledajo drug na drugega. Morda je to dokaj utopično pričakovanje za narode, ki so kruto izpostavljeni prepihu na »balkanu« Balkana.

Vrednostne konstante v pravljicah

(Odlomek iz raziskave *Mit in slovenska ljudska proza*)

Alenka
Goljevšček

1. Zgodovina in opredelitev problema

Ko je romantika po navdušenju za ljudsko pesništvo odkrila še ljudske pravljice in povesti, se je kulturnemu spominu odprlo prav neomejeno polje ljudske proze. Izkazalo se je, da je ta oblika oralne tradicije skupna vsem ljudstvom zemeljske oble, da ni samo nekakšna mrtva okamenina iz davne preteklosti, ampak še zmeraj živi, se obnavlja in nastaja; da je neverjetno pestra

in raznovrstna, privlačna takó za laičnega, estetsko čutečega bralca kot za raziskovalno razpoloženega antropologa, preučevalca religij ali etnologa. Generacije požrtvovalnih ljubiteljev so zapisovale in zbirale dragoceno narodno blago; koliko so ob tem ljudsko izročilo popravljali in prirejali okusu časa, je danes nemogoče ugotoviti. Za nekatere narode, na primer za Slovence, se je odkritje ljudskega izročila ujemalo z dobo, ko se je konstituirala njihova nacionalna zavest, zato pa je preučevanje ljudske tradicije dobilo izrazit ideološki poudarek, v katerem so nacionalno obarvane želje raziskovalcev nekritično in na silo spreminjali v dejstva.¹

¹ Tako imenovana mitološka šola. Nekateri od njih, npr. Davorin Trstenjak, veljajo danes kot nezanesljivi. Vendar je bil vpliv te šole, posebej na Trstenjaka, na